

УДК 94:[002.1–028.25:272/273–674](47+57:477.43/44)“192...”

Р.І.Андрущак

Радянські антикатолицькі друковані видання на Поділлі в 1920-х рр.

У статті досліджено радянську періодику, що здійснювала антирелігійну пропаганду щодо Римо-католицької церкви на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст.

З'ясовано, що в окреслений період в губернії розповсюджувались як всесоюзні, так і місцеві видання, що ставили своїм головним завданням критику релігії та церкви. З періодичних видань всесоюзного характеру найважливіше місце більшовики відводили журналу “Безбожник”, чисельність якого регулярно намагались збільшити. Крім окремих видань, що лише час від часу друкували замітки на антирелігійну тематику, систематичну антирелігійну пропаганду на Поділлі здійснювали газети “Червоний Кордон” та “Червоний Край”, які були найбільш тиражованими в губернії. На своїх сторінках активну антирелігійну агітацію проти Римо-католицької церкви здійснювала радянська польськомовна періодика, на зразок “Серпа”, “Трибуни Радзецької” та “Голосу Молоді”.

В статті визначено специфіку використання цього агітаційного матеріалу та основні проблеми з його розповсюдження, а саме: недостатнє забезпечення радянських установ антирелігійною літературою, відсутність на неї попиту, що зумовлювало скорочення її випуску.

На основі широкого кола архівних джерел автор робить висновок, що антикатолицька література не набула масової популярності серед населення Поділля, провокуючи масові невдоволення з цього приводу віруючих та католицького духовенства.

Ключові слова: *Римо-католицька церква, антирелігійна пропаганда, Поділля, журнали, газети.*

В системі антирелігійної пропаганди 20-х рр. ХХ ст. радянська влада важливу увагу приділяла пресі, яка, після утвердження більшовиків при владі, серед населення набула масового характеру. Дійсно, як і зараз, в 20-х р. засоби масової інформації брали участь в формуванні громадської думки та світоглядної позиції, зокрема світогляду релігійного. Комуністична ідеологія не передбачала його існування, а тому всіма засобами прагнула його витіснити, часто не гребуючи брудними прийомами, на зразок антирелігійної періодики. Актуальність даної проблеми зумовлена й тим, що питання антикатолицької преси на Поділлі в зазначений період не досліджувалось.

Метою означеного дослідження є вивчення антирелігійних видань Поділля, що поширювались з метою дискредитації Римо-католицької церкви, її духовенства та віруючих в 20-х рр. ХХ ст.

В доповіді відділу преси ЦК КП(б)У “Про стан преси в Україні” повідомлялось: “Українська книга, журнал, газета мають відіграти важливе значення в розвитку культурно-національного життя та будівництві соціалізму серед широких багатомільйонних мас українських робітників та селян” [1, арк. 43]. На Поділлі антирелігійна комуністична преса як частина державного апарату стала вагомим фактором та головною ідеологічною зброєю більшовиків в боротьбі проти Римо-католицької церкви. Вона мала “покрити дефіцит сил, необхідних для усної агітації і пропаганди” [2, арк. 2]. Ці матеріали мали потрапити в усі куточки держави, тому, пріоритетним завданням було розширення кола читачів, збільшивши водночас кількість періодичних видань. Через книжкові крамниці, бібліотеки та різноманітні виставки радянська влада розповсюджувала як всесоюзну, так і місцеву антирелігійну літературу. Всесоюзними були такі московські антирелігійні видання, як газета “Атеїст” (виходила з 1922 р.), газета “Безбожник” (з 1922 р.), журнал “Безбожник біля станка” (з 1923 р.), журнал “Безбожник” (з 1924 р.), журнал “Антирелігійник” (з 1926 р.) та журнал “Атеїст” (з 1926 р.). Така антирелігійна преса розраховувалась на якомога широкое коло читачів, проте її не вистачало на все населення УССР.

Особливе місце в антирелігійній пропаганді займав журнал “Безбожник” – щомісячник ЦК КП(б)У та Головополітосвіти УСРР, що вперше вийшов друком в січні 1925 р. тиражем в 15 тисяч примірників. Найбільш тиражованими номерами “Безбожника” були №6 та №7, в яких містились всі рішення І-го безвірницького з’їзду [3, арк. 8]. Обсяг журналу складав близько 16-64 сторінок, а ціна – від 15 до 35 копійок [4, с. 338]. В 1925 р. журнал “Безбожник” виходив на Поділлі та був одним з найважливіших антирелігійних друкованих видань

в регіоні. Усі працівники відділів культів, що практично здійснювали церковну політику радянської влади в сфері антирелігійної пропаганди, мали взяти невід'ємну участь в виданні цього журналу. Інформація подавалась в вигляді хронікальних заміток та статей побутового характеру про "чудеса", релігійні звичаї, скандали та інші явища церковного життя на Поділлі з метою дискредитації релігії та церкви [5, арк. 15]. На території Вінницької округи, наприклад, Вінницький окрпартком в дусі нетерпимості та ненависті до Римо-католицької церкви активно розповсюджував близько 150 примірників "Безбожника" [6, арк. 1]. В 1925 р. у м. Вінниці наказувалось вживати всіх заходів для досягнення виписки в 500 примірників "Безбожника" [7, арк. 77зв]. Всеукраїнська Центральна рада СБ в 1927 р. при журналі "Безбожник" планувала видавати окремих антирелігійний підручник для сіл обсягом в 320 сторінок та вартістю 2 крб. [3, арк. 1]. Крім підручника мала друкуватись масова щотижнева антирелігійна газета тиражем в 20 тисяч примірників та вартістю в 5 копійок [3, арк. 7]. В 1927 р. в СРСР видавалося 80 тисяч примірників "Безбожника". Його кількість планували збільшити спочатку до 100 тисяч [3, арк. 29], а згодом до 200 тисяч [3, арк. 47]. Починаючи з 1929 р. "Безбожник" друкувався двічі на місяць і підпорядковувався виключно Спілці воєвничих безвірників (СВБ), як її основний друкований орган [4, с. 339]. Загалом, в 1929 р. вартість річної підписки газети "Безбожник" складала 2 руб. 40 коп., журналу "Безбожник" – 3 руб. 60 коп., щомісячника "Антирелігійник" – 6 руб. 60 коп. [3, арк. 195].

Політична лінія партії щодо проведення антирелігійної пропаганди в першу чергу на селі передбачала посилення роботи в сфері сільської преси, яка відігравала важливу роль в агітації проти Римо-католицької церкви. На території Поділля часткову атеїзацію населення здійснювали газети "Правда", "Известия", "Труд" та "Комуніст". Їх загальний тираж по губернії складав 6943 примірників, а українських газет, на зразок "Селянської Правди" та "Вістей" налічувалось всього 310 примірників [6, арк. 17]. Ці періодичні видання час від часу торкались питань релігії, проте відзначались не регулярним та не послідовним викладом антирелігійного матеріалу.

Систематична антирелігійна пропаганда на Поділлі проти римо-католицького духовенства здійснювалась на сторінках газет "Червоний Кордон" (виходила в Кам'янець-Подільському з 1924 р.) та "Червоний Край" (щоденна газета Подільського губкому, що виходила з 1924 р.) [8, арк. 46]. В цих виданнях регулярно здійснювався огляд "антилюдської діяльності католицьких клерикалів", яких звинувачували в знущанні над дітьми, насильному впровадженні католицизму та листуванні з Польщею. Подільський губком був задоволений таким антикатолицьким змістом, а тому, циркуляром №167 від 6 листопада 1924 р. вимагав посилити видання "Селянської Правди", "Червоного Кордону" та "Червоного Краю" [9, арк. 105]. Власне "Червоний Край" була найбільш тиражованою газетою в Подільській губернії – близько 11000 примірників в 1924 р. [6, арк. 17] та 14500 примірників в 1925 р. (в Гайсині цього ж року тираж складав 1200 примірників) [9, арк. 104]. В 1929 р. Вінницький

окрпартком планував лише на території округи збільшити тираж газети “Червоний Край” спочатку до 10000 примірників [10, арк. 19], а згодом до 16000 примірників в розрахунок 1 газета на 10 селянських дворів [11, арк. 23].

Активно антикатолицька агітація на Поділлі здійснювалась через польськомовні видання. Дійсно, в 20-х рр. не існувало жодного номера польськомовної газети, в якому не містилось антирелігійних статей, заміток та карикатур [12, с. 80]. Згідно з постановою Оргбюро ЦК ВКП(б) починаючи від 11 квітня 1926 р. почав виходити щотижневик “Світ” (*Świat*), що обслуговував переважно польських робітників та службовців, що проживали в містах. Не виконавши своїх завдань, з квітня 1927 р. “Світ” виходив під назвою “Трибуна Радзецька” (*Trybuna Radzetska*), який став важливим органом Польського Бюро агітаційно-пропагандистського відділу ЦК ВКП(б) [13, арк. 84]. Протягом року існування тираж даного щотижневика виріс з 300 до 1000 примірників, а штат редакції нараховував 145 чоловік. Важливим органом ЦК КПУ була селянська газета “Серп” (*Sierp*), яка виходила з червня 1922 р. двічі на тиждень. На початку 1924 р. тираж “Серпа” в Подільській губернії складав 1237 примірників [14, арк. 12]. В Кам’янець-Подільській окрузі газету “Серп” було розповсюджено в кількості 100 примірників, а до квітня цього ж року її кількість збільшилась до 250 примірників. В результаті такого збільшення було створено 8 гуртків так званих “серповців” [15, арк. 122]. На всю Могилів-Подільську округу приходилось всього 121 примірник “Серпа” [16, арк. 9], а в 1925 р. загальний тираж газети складав 4400 примірників [13, арк. 85]. Проте, не зважаючи на ріст тиражу цієї газети, його ідеологічний вплив на народні маси був незначним.

Також друкувалась “Орка” (*Orka*) – селянська газета, орган ЦК КП(б), що виходила з кінця березня 1926 р. замість щоденної газети “Молот” (*Młot*). В 1928 р. тираж газети складав 4300 примірників, а чисельність кореспондентів була 200 чоловік. Головними газетами для польської молоді мали стати “Зірка Молоді” (*Gwiazda Młodzieży*) та “Голос Молоді” (*Głos Młodzieży*) – комсомольські щотижневі газети. Значним недоліком даних видань був її недостатній тираж – всього 1000-1500 примірників [13, арк. 86]. Не дивно, що на Могилів-Подільську округу видавалось лише 12 примірників “Голосу Молоді” [16, арк. 9]. Для дітей видавалися нерегулярні польськомовні журнали “Будь Готовий” (*Bądź gotowy*) та “Штандарт Піонера” [17, арк. 13], які не здійснювали відчутного впливу на підростаюче покоління. Спеціально для вчителів час від часу видавався щомісячний журнал Наркомпросу УССР “До нової школи” [13, арк. 28].

Загалом, преса на зразок дитячо-юнацької “Будь Готовий”, “Піонерської Правди” та “Голосу Молоді” в польських трудових школах розповсюджувалась на 69,1%. Загальна ж преса (Трибуна Радзецька, Орка, Серп) – всього на 30,9% [18, арк. 18]. В Дунаєвському районі Кам’янецького округу в 1926–1927 рр. випускалось всього 112 примірників антикатолицької літератури: “Серп” – 91 примірник, “Будь Готовий” – 10, “Голос Молоді” – 12, “Трибуна

Радзецька” – 2 [19, арк. 3]. Більшовики зробили висновок, що тираж польськомовних газет недостатній, тому першочерговим завданням було його збільшення [6, арк. 17]. Водночас радянська цензура не допускала публікацію будь-яких повідомлень, що виступали на захист римо-католицької віри. Вищезгадані польськомовні видання серед польського населення Поділля не користувались значною популярністю. Самі більшовики визнавали, що римо-католики виступали проти розповсюдження такої літератури оскільки вона мала антирелігійний характер [20, арк. 19].

Слід зазначити й той факт, що релігійна преса була під суворою забороною. В доповіді про роботу Польсекції Тульчинської окрнарпросвіти за березень-травень 1924 р. зазначалось, що в школах с.Копійовка Тульчинського району та с.Свиниця Брацлавського району було вилучено всю релігійну католицьку літературу. Аналогічні дії було здійснено в решті сіл Тульчинської округи [21, арк. 1]. Загалом, за 1926–1927 рр. в УССР вийшло 35 релігійних книг тиражем 183000 примірників та 11 релігійних журналів (різних релігійних течій) тиражем 38500 примірників (1014650 друкованих аркушів) [22, арк. 21]. Власне, з цієї причини церковна преса комуністами вважалась розсадником мракобісся та головним ворогом науки [3, арк. 29]. Більшовики “нараховували”, що в Барському районі в 1929 р. на одну римо-католицьку сім’ю припадало близько 300 екземплярів релігійної, а отже “контрреволюційної” літератури, яку розповсюджував серед віруючих ніхто інший як ксьондз. При цьому радянської літератури в них не знаходили [23, арк. 43].

Весь агітаційний матеріал рекомендувався використовувати як для систематичної антирелігійної пропаганди, так і для окремих випадків на зразок римо-католицьких релігійних свят. Саме під час свят члени СБ перед костьолами активно намагались продати антирелігійну літературу. Власне, такий метод здійснення антирелігійної агітації почав застосовуватись під час кожної недільної літургії [18, арк. 20].

Не зважаючи на “великий асортимент” антирелігійної літератури, багато закладів на Поділлі не були забезпечені нею в достатній мірі. В середньому на кожен сільбуд припадало 150-160 книг. Газет виписувалось на кожну установу (в тому числі клуби, хати-читальні, сільбуду) по 6 примірників [20, арк. 50]. Книготоргівельні центри України в 1928 р. скаржились на відсутність попиту на антирелігійні видання та їх нерентабельність [3, арк. 56]. У відповідь видавництва відмовлялись поширювати антирелігійні матеріали, скорочували їх тираж, а в окремих випадках взагалі від них відмовлялись [22, арк. 14]. Населення виявилось не зацікавленим в подібній антирелігійній агітації, більше того, виявилось, що “самі партійці майже ніколи не читали антирелігійної літератури” [24, арк. 86].

Таким чином, на Поділлі видавалась всеосяжна та місцева антирелігійна література, що ставила своїм завданням дискредитувати Римо-католицьку церкву в очах віруючого населення. Таку літературу використовували Спілки воявничих безвірників та різноманітні антирелігійні гуртки. Антикатолицьку

агітацію найкраще здійснювала польськомовна періодика, яка регулярно розміщувала на своїх сторінках матеріали, що критикували римо-католицькі свята, обряди, віруючих та духовенство. Все ж таки, відчутного впливу на римо-католицьке населення Поділля ці антирелігійні матеріали не мали, в першу чергу через високу релігійність віруючих та незадовільну роботу видавництва, що випускали недостатню кількість подібних матеріалів.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. П-29, оп. 1, спр. 258, 310 арк.
2. ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1524, 218 арк.
3. ДАВО, ф. Р-847, оп. 1, спр. 454, 223 арк.
4. Дудка, Л. Журнал “Безвірник” у системі антирелігійної пропаганди в Україні в 1920–1930-х роках / Л. Дудка // Історія релігії в Україні: науковий щорічник. – Л.: “Логос”, 2010. – Книга I. – С. 336-341.
5. ДАВО, ф. Р-197, оп. 3, спр. 3, 175 арк.
6. ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1516, 51 арк.
7. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 2006, 204 арк.
8. ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1558, 46 арк.
9. ДАВО, ф. П-43, оп. 1, спр. 41, 397 арк.
10. ДАВО, ф. П-42, оп. 1, спр. 132, 263 арк.
11. ДАВО, ф. П-29, оп. 1, спр. 522, 227 арк.
12. Стронський, Г. Римо-католицький костюм в Україні у 20–30-і роки ХХ ст. / Г. Стронський // Вісник ТДТУ. – 1996. – № 1. – С. 77-86.
13. ДАВО, ф. П-31, оп. 1, спр. 451, 128 арк.
14. ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1680, 66 арк.
15. ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1701, 173 арк.
16. ДАВО, ф. П-31, оп. 1, спр. 452, 24 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2019, 267 арк.
18. ДАВО, ф. П-31, оп. 1, спр. 536, 112 арк.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України), ф. 413, оп. 1, спр. 181, 5 арк.
20. ДАВО, ф. П-29, оп. 1, спр. 276, 75 арк.
21. ДАВО, ф. П-33, оп. 1, спр. 130, 24 арк.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2494, 27 арк.
23. ДАВО, ф. П-31, оп. 1, спр. 537, 43 арк.
24. ДАВО, ф. П-31, оп. 1, спр. 183, 171 арк.

Roman Andrushchak

Soviet anti-Catholic publications printed in Podilya region in 20 years of the twentieth century

In this article the author studied soviet periodicals which carried anti-religious propaganda about the Roman Catholic Church in Podilya region in 20 years of the twentieth century.

It was found that in this period in Podilya distributed all-union and local publications which set as its main objective criticism of religion and the church. Among all-union periodicals the most important place bolsheviks gave to the magazine "Bezbozhnik" and regularly sought to increase its number. Systematic anti-religious propaganda carried on the tail newspapers "Chervony Kordon" and "Chervony Kray", which were the most circulated newspapers in Podilya. In its pages antireligious propaganda against the Roman Catholic Church exercised soviet polish-newspapers, like "Serp", "Trybuna Radzetska", and "Golos Molodi".

The article defines the specific use of this material and the main problems with its distribution such as: insufficient provision of anti religious literature, lack of demand and reduction in production.

Based on wide range of archival sources the author concludes that anti-Catholic literature was not popular among the population of Podilya region and caused dissatisfaction of the population and the Roman Catholic clergy.

Keywords: *The Roman Catholic Church, anti-religious propaganda, Podilya, magazines, newspapers.*

Р.И. Андрущак

Советские антикатолические печатные издания на Подолье в 1920-х гг.

В статье исследовано советскую периодику, которая осуществляла антирелигиозную пропаганду в отношении к Римско-католической церкви на Подолье в 20-х гг. XX в.

Выяснено, что в означенный период в губернии распространялись как всесоюзные, так и местные издания, которые ставили своей главной задачей критику религии и церкви. Из периодических изданий всесоюзного характера важное место большевики отводили журналу "Безбожник", численность которого регулярно пытались увеличить. Кроме отдельных изданий, лишь время от времени печатавших заметки на антирелигиозную тематику, систематическую антирелигиозную пропаганду на Подолье осуществляли газеты "Красный Кордон" и "Красный Край", которые были наиболее тиражируемыми в губернии. На своих страницах активную антирелигиозную агитацию против Римско-католической церкви осуществляла советская польскоязычная периодика, вроде "Серпа", "Трибуны Радзецкий" и "Голоса Молодежи".

В статье определена специфика использования этого агитационного материала и основные проблемы его распространения, а именно: недостаточное обеспечение советских учреждений антирелигиозной литературой, отсутствие спроса на нее, что стало причиной к сокращению ее выпуска.

На основе широкого круга архивных источников автор делает вывод, что антикатолическая литература не получила массовой популярности среди населения Подолья, провоцируя массовые недовольства по этому поводу верующих и католического духовенства.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, антирелигиозная пропаганда, Подолье, журналы, газеты.

Одержано 18 червня 2015 року